

A probléma

Az elmúlt évtizedben az iszlám egyre inkább látható Európában. Mecsetek és dzsámik nőttek ki a földből, az utcán, az autóbusszon, a boltban a fejet körbetekérő, de az arcot szabadon hagyó sálat viselő iszlám nők tűntek fel, sőt, Nyugat-Európában egyszer-egyszer az egész testüket és arcukat – egy keskeny szemrés kivételével – fekete lepelbe (burka) burkoló asszonyokkal is találkozhatunk. A jelenség alig függ össze az újabb bevándorlással, inkább a régebbi emigránsok gyerekei fordulnak identitásukat keresve hitűkhöz és annak jelképeihez.

Az 1980-as évektől a posztmodern nyugat-európai társadalmakban a többség, nagyon különböző identitások mentén, egyre több kisebbségre tagolódott. Ezért nem csoda, ha a „többség” a kilencvenes években már gyakran idézett fogalomná vált. Az ezredfordulót követően a vallási, etnikai és egyéb másság nyilvános, jól látható jelei hozzájárultak a folyamathoz, amelyet főként a félelem motivált – félelem a jóléti sovinizmustól, a terrorizmustól, illetve a hétköznapi, hagyományos értékítéletek hatályvesztésétől. Ez vezetett oda, hogy az amorf többség – a más kultúrák és a szubkultúrák ellen határozva meg magát –, visszanyerte alakját.

Az iszlám vallási szimbólumok nyilvános használata egy kontinensen, amely a vallásszabadság szülőföldje, egyes országok számára nehéz politikai kérdés lett. Ez alapvetően három okra vezethető vissza.

Az első ok az állam laikus jellegének értelmezése. Belgiumban, Franciaországban, Svájcban és Törökországban, ahol nem csupán az állam és az egyházak szétválasztásának radikális felfogását értelmezik úgy, hogy elsősorban az államot kell védeni a vallási befolyástól, az iszlám vallási jelképek jól látható, nyilvános használatát az állam lényege, szekularizáltsága elleni támadásnak tekintik, elsősorban az állam világi jellegének megkérdőjelezését látják benne.

A második ok, hogy a vallásszabadság alapvető jog, amely a nyugati politikai demokrácia egyik alapzata, és esetleges elfogadhatatlan korlátozása súlyosan sértheti a nyugat-európai államok önképét, önmagukról vallott felfogását a világ előtt. Különösen azért esik ez latba, mert a liberális demokrácia más központjai, olyan angolul beszélő államok, mint az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok vagy Kanada – ahol egyébként prioritás a vallási közösségek védelme az állami beavatkozástól –, nem érzik szükségét, hogy korlátozásokat vezessenek be.

A vallásszabadság kapcsán egyébként érdemes megjegyezni, hogy alapvető politikai jog jellege mellett kisebbségi jog is. Sőt, történetileg így kezdte nemzetközi jogi karrierjét a tizenhetedik századi békeszerződésekben. A kisebbségi jogok biztosítása általában úgy tekinthető, mint a kisebbség többség általi elismerésének, az egyenlőség elismerésének jele. Akár hiszünk Alexandre Kojève Hegel-értelmezésében – amely szerint a történelem logikáját mutatja a törekvés, hogy egyenlőként ismerjenek el kisebbségeket –, akár nem, az egyenlőség vágya semmiképpen sem elhanyagolható jelenség.

Az európai államok a bevándorolt kisebbségi közösségekhez tartozó személyeknek a jogi egyenlőség és a hátrányos megkülönböztetés mellett a vallásszabadságot biztosítják kisebbségi jogként, s ez számukra sajátos jelentőségű. A vallásszabadság ugyanis általában védi az identitásukat, miután jelentős átfedés van önazonosságuk különböző dimenziói – vallási, etnikai és kulturális – között. A vallási jelképek közterületi használata tehát nem csupán vallási, de egyúttal az etnikai és a kulturális identitás kifejezője, legalábbis a közösség bizonyos tagjai esetében. Az iszlám önazonosság egyébként sem csupán vallási jellegű, hanem az egymást átfedő identitások kifejezője. Ezért egzisztenciális jelentősége lehet egyes híveknél vagy közösségeknél, akik vallási szimbólumaik nyilvános használatát egyenlőségük elismerésének, és egyúttal az adott országban autentikus létezésük elfogadásaként értelmezik.

A harmadik ok, hogy kétséges, amennyiben az erőteljesen laikus államok a korlátozó jogalkotás mellett döntenek, hogyan reagálnak a jelenségek komplexitására, törvényeiket mi határozza meg. Az iszlám szimbólumokat nyilvánosan viselők egy része ugyanis valódi hitbéli meggyőződésből vagy kulturális identitásból cselekszik, mások viszont azért, hogy ezzel is tiltakozzanak a nyugati kultúra ellen, hogy megzavarják a közigazgatási működését, vagy egyszerűen családjuk, környezetük erre kényszeríti őket. Ha szabályozunk – ez esetben tiltunk – egy élethelyzetben adódó viselkedést, a jog valamilyen előfeltételezésére kell építenünk. Ha a törvény abból indul ki, hogy az alapesetben valódi meggyőződésből cselekszenek, nem állít fel általános tilalmat, csupán egyes kivételes esetekre – például ha a cél nyilvánvalóan a provokáció. Viszont ha a törvény alapesetnek a visszaélést vagy a kényszert tartja, a főszabály a tilalom lesz, és esetleg megenged ellenbizonyításképpen kivételeket.

Kétségtelen, akkor a legegyszerűbben végrehajtható a törvény, ha a jogalkotó általános tilalmat állapít meg, és nem enged kivételt. Ilyenkor ugyanis a hatóságnak nem kell mérlegelnie. Ezért is született meg a francia törvény 2010-ben, a burka-viselés köztéri tilalmát kimondva. A megoldás azonban – véleményem szerint – súlyosan korlátozza a valódi hitbéli meggyőződésből eljárók vallásszabadságát. Ez akkor is így van, ha az iszlám hívők túlnyomó többsége nem tartja vallási szimbólumnak a ruhadarabot. Ebből kiindulva ugyanis tagadnánk az adott vallási meggyőződésen belüli pluralizmust, ami korlátozza az egyén szabadságát. Különösen, ha a törvény – így jár el a francia jog – széles értelemben használja a köztér fogalmát, s nem csupán kormányzati épületeket tekint annak, hanem a piacokat, üzleteket, szórakozó helyeket és valamennyi utcát. (Csak a vallásgyakorlás céljára szolgáló közterületek maradnak kivételek.)

Strasbourg-i értelmezés

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a legfőbb tekintély az alapvető polgári és politikai jogok értelmezésében, és meghozott döntései kötelezően betartandók. Igaz, belső bírósági döntéseket nem nyilváníthat érvénytelennek, de határozatait az európai államoknak végre kell hajtaniuk.

A közös európai értékek és a kultúra ellenére az európai államok gyakorlata sok mindenben eltérő. A Bíróság nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a különbségeket, amikor ítélkezik. Egyben eldönti, hogy egy jogot csak egyféleképpen lehet-e védeni, vagy egyenlő értékű alternatívák állnak rendelkezésre, amelyek tükrözik a nemzeti eltéréseket. Az utóbbi esetben a Bíróság értékelési margót hagy az államoknak, ezzel is kifejezve, hogy tiszteletben tartja a nemzeti hatóságok választott jogértelmezését.

Az értékelési margó keskenyebb, mikor az eldöntendő kérdések közvetlenül kapcsolódnak a politikai demokrácia és a pluralizmus gyakorlati működéséhez. Szélesebb viszont, ha a védelem megválasztásában a kulturális tradíciók vagy az erkölcsi értékek fontosabbak. Vajon az iszlám vallási szimbólumok közterületi használata minősül? Az egyik értelmezés szerint egy adott vallási meggyőződésen belüli pluralizmussal és az egyén szabadságával összefüggő a jelenség. Ez a felfogás pedig elfogadhatatlannak tekinti az előbb említett korlátozásokat. Ezzel ellentétben a másik értelmezés, amely a problémát az állam és az egyház közötti viszony részének látja. Az állam és az egyház viszonya ugyanis a politikai kultúrával és a hagyományokkal kapcsolatos, az állam értékelési margója így inkább érvényesülhet. Eddig az iszlám vallási szimbólumok nyilvános használata korlátozott összefüggésekben került a strasbourgi bíróság elé, mert csak olyan ügyekkel foglalkozott, amelyekben az arcot szabadon hagyó és a fejet beborító sál szerepelt, és csak iskolai vonatkozásokban.

A Dahlab ügyben a Bíróság elutasította egy iszlám hitre tért elemi iskolai tanítónő panaszát, aki azért fordult az igazságszolgáltatáshoz, mert a tanítás során nem viselhette fejszáját. A Bíróság úgy találta, hogy a fejsál erőteljes külső jelkép, amely elemi iskolai körülmények között tekintélyelvűi hatást válthat ki, ez pedig elfogadhatatlan egy állami iskolában. Továbbá úgy vélte, a fejsál nem összeegyeztethető a nemi egyenjogúsággal. Vagyis a korlátozás arányos és indokolt volt.

A Bíróság érvei közül elfogadható, ha a tekintélyelvűi terítő hatásra hivatkozik, de csak az ügy sajátos körülményei miatt. Ellene mond azonban, hogy semmiféle szülői tiltakozás nem történt. Egy tanító különben sem tekinthető olyan intézményt reprezentáló személynek, aki meghatározza az iskola állami, és nem felekezeti jellegét. A nő szabad önrendelkezése pedig megelőzi a nemi egyenjogúságot. Arról nem is szólva, hogy a szimbólum erőteljességének hangsúlyozása felveti a rejtett diszkrimináció lehetőségét, hiszen így a kisebb értékű jelképek – amelyek más vallásokhoz kapcsolódnak – más megítélést kapnak.

A Sahin ügyben egy török egyetemi hallgatónő kívánta fejszálabban átvenni az orvosi diplomáját az isztambuli egyetemen, de ezt az egyetemi

szabályzatra hivatkozva megtiltották neki. Ennek kapcsán a Bíróság kiemelte, hogy a kérdés az állam és az egyház viszonyát érinti, és a demokratikus társadalmak megítélése jelentősen különbözik, így a nemzeti döntéshozók szerepe ebben az ügyben fontosabb. A Bíróság utalt arra, hogy a tilalmat indokolja a nemi egyenlőség, továbbá hogy Törökországban extrém politikai mozgalmak igyekeznek nyomást gyakorolni a fejsál viselés kikényszerítése érdekében. A Bíróság még azt is kimondta: a törökországi világi életforma vezet a sürgető társadalmi szükséglethez, hogy egyenesen tiltsák az iszlám szimbólumok használatát, mert ezeknek politikai jelentősége lett. Ellenvéleményében Tulkens bíró hangsúlyozta, hogy a Bíróság túl széles értékelési margót hagy a török hatóságoknak, és megállapította: teljességgel hiányzik a döntésből az európai felülvizsgálat eleme, pedig a kérdés súlyára tekintettel szükség volna az európai standardokra. Hangsúlyozta, hogy szükséges különbséget tenni a fejsálat viselők és a használatot kikényszeríteni kívánó extrém erők között, ahogyan minden más vallásban is.

Az ellenvéleményhez annyit érdemes még hozzátenni, hogy a világi életmód és a jelképekhez társított politikai jelentőség mint a korlátozás alapja túl messzire vezethet, úgyszólván majdnem mindent indokolhat. Ezért nem alaptalan a vélekedés, hogy a korábban idézett és a burka nyilvános használatát tilalmazó 2010. évi francia törvény nem bukna meg a strasbourgi felülvizsgálaton.

A franciaországi Dogru ügyben egy középiskolás lánynak tiltották meg a fejsál viselését tornaórán. A Bíróság elutasításában arra hivatkozott, hogy a kérdésben nincs egységes európai gyakorlat, ezért indokolt az értékelési margó részének tekinteni. Továbbá hivatkozott mások jogainak védelmére, amikor egy adott ügyben elkerülhető a szélesebb társadalmi konfliktus.

Ami az első érvet illeti, mivel a szabad gyakorlat az ügy lényege – legalábbis megítélésem szerint –, indokolt volna az európai standard. (Ezt hangsúlyozta Tulkens bíró is.) A második érv rejtett implikációja, vagyis hogy a vallásszabadságnak van „passzív” oldala, mégpedig az: milyen mértékben köteles tűrni egy közösség a másik hitbéli meggyőződésének közszemlére tételeét. Maga a vita is társadalmi konfliktust gerjeszthet. De miután az ügy körülményei miatt tekintélyelvi térítő hatás aligha merül fel, az esetleges konfliktust gerjesztő hatás és az egyén vallásszabadsághoz való jogának viszonya mélyebb megfontolást igényelt volna.

Konklúzió helyett

Úgy vélem, a kérdés megítélésében a Bíróság túl messzire megy a korlátozás indokolhatóságában. Nem tartja tiszteletben a politikai hasznosság és a jogok prioritása közötti egyensúlyt. Ennek az egyensúlynak olyan szabályozás felel meg, amely csupán a rendkívüli esetekben tekinti indokoltnak a tilalmat – és nyilvánvalóan ilyen a tekintélyelvi térítés, a provokáció, a közvetlen terrorista-fenyegetés, a feltétlenül szükséges hatóságok előtti identifikáció, illetve amikor minden ésszerű kétségen túl megállapítható a kényszer és a nyomásgyakorlás.